

GEOGRAFISKA NOTISER

*MEDLEMSBLAD
FÖR GEOGRAFILÄRARNAS
RIKSFÖRENING*

N:r 4 1948
DECEMBER
ÅRGÅNG VI

I N N E H Å L L:

F. Lagnert: Oljeväxtodlingen i Sverige.

T. Hägerstrand: Lokaliseringsproblemet. Ett diskussionsinlägg.

K. E. Bergsten: Ett tack.

G. Rudeberg: Industrikurs för geografilärare 1948.

C. E. Hallberg: Fortbildningskursen för geografilärare i Motala 1948.

Meddelanden.

Nya upplagor

av

NORSTEDTS KARTOR

NORDEN

skala 1:1 milj. 44:65

ASIEN

skala 1:6 milj. 46:65

AFRIKA

skala 1:6 milj. 46:65

NORDAMERIKA

skala 1:6 milj. 46:65

SYDAMERIKA

skala 1:6 milj. 46:65

AUSTRALIEN

skala 1:6 milj. 46:65

Samtliga utarbetade av J. Furuskog

P. A. NORSTEDT & SÖNER

Skolavdelningen

STOCKHOLM

GEOGRAFISKA NOTISER

MEDLEMSBLAD FÖR GEOGRAFILÄRARNAS RIKSFÖRENING

Ansvarig utgivare: C. E. NORDENSKJÖLD. — Huvudredaktör: K. E. BERGSTEN.
Redaktionens adress: Geografiska institutionen, Lund.

Likvider avsedda för Geografiska Notiser sändes till lektor SVEN SWEDBERG, Laboratoriegatan 3, Göteborg. Postgiro 43 711.

Årgång VI.

December 1948.

N:r 4.

OLJEVÄXTODLINGEN I SVERIGE

I följd av den under andra världskriget inträffade avspärningen av våra förbindelser med utlandet kom vårt land att i största utsträckning vara hänvisat till sig självt för försörjning med flera viktiga råvaror, såväl födoämnen som industriråvaror. Till bådadera höra oljeväxterna.

Oljeväxtodlingen är emellertid inte ny i Sverige. Redan på 1800-talet förekom den, främst på Gotland, där den dock fick läggas ned som en följd av rapsbaggens härjningar de sista åren av förra seklet. Första världskriget gjorde emellertid odlingen åter aktuell, och 1918—1923 bedrevs förädling av oljeväxter vid Sveriges utsädesförening i Svalöv. Den nedlades efter hand, men inför hotet av annalkande krig och vid sökandet efter nya grödor för att motverka överproduktion av vete under 1930-talet riktades åter uppmärksamheten på oljeväxterna, som genom krigsutbrottet fingo ökad aktualitet.¹

Av de nu odlade oljeväxterna kommer höstrapsen avgjort i första rummet. Den har dels den högsta avkastningsförmågan och dels den högsta oljehalten. Uträknat i kg fett pr ha ger den 970 kg, medan vår-raps endast ger 670 kg och övriga våroljeväxter än mindre. Odlingen av de senare är motiverad väsentligen därav, att vinterhårdigheten hos höstraps ännu inte är så säker som önskvärt vore, men också av att den för höstraps disponibla arealen inte räcker till. Den ur oljelinet erhållna oljan användes ju också för sitt speciella ändamål. Höst-

¹ Framställningen bygger till väsentliga delar på G. Anderssons och O. Tedins uppsatser.

Arealen av våra viktigaste oljeväxter (i har).

Län	Oljeväxtareal			i % av åker- arealen 1944	i % av oljeväxt- arealen 1944				
	1943	1944	1945		Vitsenap	Höstraps	Vårrops	Vallmo	Oljelin
Malmöhus l.	18.535	25.000	20.134	7,5	21	37	21	7	14
» (slättbygd)	(15.149)	(20.765)	(17.548)	9,3	—	—	—	—	—
Kristianstads l.	4.831	6.653	4.875	2,8	21	37	19	10	13
Hallands l.	1.380	2.390	1.457	1,6	5	14	52	4	25
Blekinge l.	141	197	176	0,3	27	36	35	1	1
Kalmar l.	814	1.143	1.295	0,6	30	28	20	3	19
» (Öland)	(375)	(504)	(500)	1,3	—	—	—	—	—
Gotland	3.068	3.237	2.809	3,9	35	23	32	4	6
Östergötl. l.	1.851	6.111	6.264	2,5	3	2	5	4	86
Gbg o. Bohus l.	131	232	152	0,3	15	1	47	—	37
Älvsborgs l.	137	325	300	0,2	3	5	22	1	69
Skaraborgs l.	530	982	806	0,3	47	1	12	9	31
Örebro l.	50	230	264	0,1	15	—	—	14	71
Västmanlands l.	104	349	240	0,2	13	13	6	12	56
Sörmlands l.	238	408	405	0,2	11	1	21	1	66
Stockholms l.	195	92	128	0,1	17	35	38	10	—
Hela riket	32.432	47.687	39.676	1,3	20	30	21	7	22

Anm. De fyra första kolumnerna äro hämtade ur arealinventeringen 1943 och 1945 samt jordbruksräkningen 1944. De fem sista kolumnerna ha beräknats ur sifferuppgifterna i Andersson-Tedin 1945. De omfatta blott omkr. 81 % av arealen, men ha ansetts tillräckligt representativa för att ge proportionerna mellan de olika grödorna. I tabellen ha blott medtagits län med minst 100 har oljeväxter 1945. I summan för hela riket äro dock alla län medräknade. Till de obetydliga försöksodlingarna av sojabönor m.m. har hänsyn ej tagits.

rapsen är föremål för en intensiv förädling, och redan ha betydande resultat nåtts. Än större väntar man sig genom de nu odlade stammar-
nas korsning med amerikanska sorter.

Vårropsen är synnerligen känslig för skadegörelse genom olika insekter, bl.a. till följd av långsam växt på groddplantstadiet och ojämn blomning, vilka egenskaper växtförädlarna söka komma till rätta med. — Vitsenapen har visat sig besvärlig att förädla, men genom nya metoder, bl.a. ökning av kromosomtalet, hoppas man kunna nå bättre resultat. — I motsats till vitsenapen är vallmon mycket lättförädlad, goda resultat ha nåtts och bättre hoppas man på. — Även oljelinets sortmaterial har man goda möjligheter att förbättra.

Förutom de här nämnda äro även några andra oljeväxter föremål för växtförädlarnas uppmärksamhet. Hit hör t.ex. höstrybsen, med

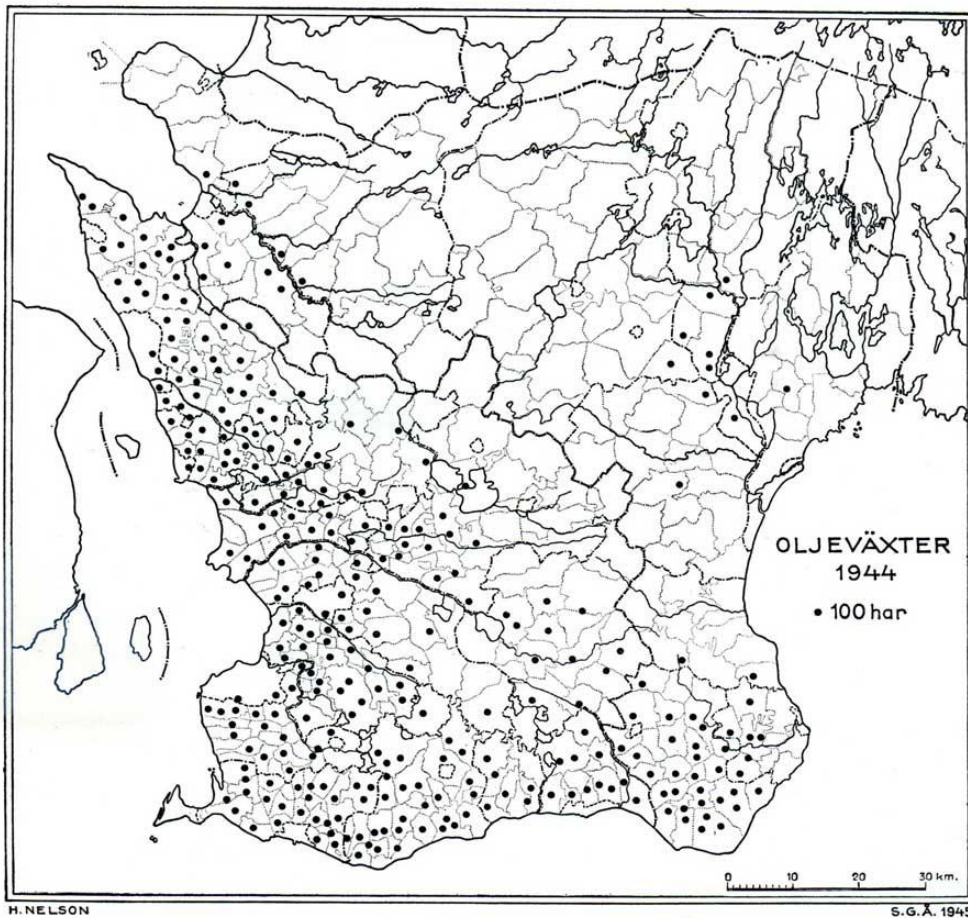

Fig. 1. Oljeväxternas areal i Skåne $\frac{1}{6}$ 1944 (Nelson 1945). 95 % på Sydvästslätten.

större vinterhärdighet än raps, och sojan, som dock har föga odlingsvärde i vårt land.

Oljelinsgrödan har den fördelen, att den — tillsammans med vallmo — har långt färre fiender bland skadeinsekter och andra parasiter än övriga oljevaxter. För odlingens framtid är det nödvändigt, att bekämpandet av dessa går hand i hand med växtförädlingen. Mycket goda resultat ha nåtts genom DDT-preparaten. Utan dessa är det mycket sannolikt, att vi i vårt land inte haft någon oljeväxtodling (frånsett lin) av betydelse i dag.

Vad oljeväxternas utbredning beträffar, måste man hålla i minnet, att även om de inte äro nya i vårt land, odlingen av dem i den

utsträckning, som den nu bedrivs, är av sent datum. Genom hårda vintrar och svåra parasitangrepp kunna de inom ett område nästan försvinna ur växtföljden under ett år eller flera — och kanske för längre tid. Många gånger tagas de upp mera på försök för att strax därefter åter upphöra. Härigenom har deras utbredningsområde ännu inte »stadgat sig».

Med ledning av den upprättade tabellen kan man dock utan svårighet konstatera, att de företrädesvis förekomma i södra Sveriges kusttrakter (Öland inräknat) och på Gotland. Men genom växtförädlarnas intensiva arbete ha de under de senaste åren trängt allt längre mot norr och förekomma nu i betydligt större utsträckning i mellersta Sverige än vad uppgifterna i tabellen angiva. Särskilt oljelinet har här vunnit terräng. Främst äro de dock koncentrerade till Skåne, särskilt Malmöhus län och södra delen av Kristianstads. Bara Malmöhus län har $\frac{2}{3}$ av hela oljevästarealen.

I Skåne (se kartan) avtar skördeutbytet av vitsenap vanligen mot nordväst, varvid slätten öster om Landskrona utgör ett övergångsområde. Hälsingborg-Ängelholmsslätten synes sålunda mindre väl lämpa sig för denna gröda. Österlen (Simrishamnstrakten) är det bästa området. Utbytet av höstrapsen är mera jämnt fördelat i de olika områdena. Vårrapsen går ungefär lika bra till i alla landskapets egentliga jordbruksområden. Den för dessa tre grödor lämpligaste jordmånen är den lätta lerjorden med god mullhalt. Däremot visa de styvare lerorna inte så gott resultat, föga bättre än mullrika sandjordar.

Från Malmöhus län förtjäna ett par siffror anföras beträffande oljeväxternas areal i förhållande till andra grödor. 1944 odlades i detta län (i runda tal) 25.000 har oljevaxter, medan de för länet som typiska ansedda grödorna av vete och sockerbeter upptogo en areal av resp. 26.300 och 32.600 har. Det är som synes en mycket betydande areal, som denna nya gröda redan hunnit förskaffa sig. Även om de i andra län spela en mindre framträdande roll, äro värdena för vete och oljevaxter dock i Kristianstads län 9.000 resp. 6.600 har.

Det är givetvis vanskligt att säga något om oljevästodlingens framtidsutsikter i vårt land. De av dem framställda produkterna kunna knappast under tider med fri handel med utlandet taga upp tävlan med motsvarande från tropikerna. För dem gäller alltså detsamma som för sockerbetan. Men man kan givetvis också lägga den synpunkten på problemet, att de äro av så stor betydelse för folkhushållet, att de måste ha en given plats i jordbruksproduktionen, och om man önskar ha dem odlade i kristider, måste man också driva dem under

»normala» förhållanden. Den framtida förädlingen kommer att få avgörande betydelse för frågan, huruvida odlingen blir någorlunda lönsam eller ej.

FOLKE LÄGNERT.

ANVÄND LITTERATUR

- Andersson, G., Den svenska oljeväxtodlingens framtidsutsikter. Lantbruksakademins tidskr. 1947: 4.
 — & Tedin, O., Oljeväxtodlingen 1942. Sveriges utsädesförenings tidskr. 1943: 6.
 — Oljeväxtodlingen 1941—1944. Ibid. 1945: 6.
 Nelson, H., Skånes jordbruk, en orientering. Svensk geogr. årsbok 1945.

LOKALISERINGSPROBLEMET

ETT DISKUSSIONSINLÄGG

»Geografi är den vetenskap som beskriver jorden. Det är en mycket nyttig vetenskap. Den lär oss att kol kommer från Sydwales, tapioka från Brasilien, tigrar från Bengalen, nougat från Montélimar och sömnsjuka från portugisiska Angola. När ni blir litet större, får ni också läsa filosofi. Filosofi är svårare än geografi, för filosofin försöker förklara varför och för vad ändamål det finns kol i Sydwales, tapioka i Brasilien, tigrar i Bengalen, nougat i Montélimar och tsetseflugor som sprider sömnsjuka i Angola», säger fröken Tjatlund i Linklaters »Det blåser på månen», varpå hon sedan skickligt undviker all filosofi i sin undervisning. De metodiska anvisningarna tillåter inte en sådan utomordentligt bekväm distinktion. Att förklara varför någonting ligger där det ligger är geografens egentliga livsuppgift.

Det där filosoferandet går nog både i undervisning och i vetenskapligt arbete ibland en smula på känn. Vanligen förklarar man ett läge genom att som orsak utpeka något annat, som ligger på samma ställe. Därvid måste man ständigt vara på sin vakt mot bedräglig korrelation. Likartad utbredning *behöver* inte betyda verkligt samband. Metoden leder också till att synfältet begränsas. När det gäller att förklara en företeelses läge, kan det vara mera givande att först betrakta de områden, där den *kunde tänkas ha legat men inte ligger*.

En elegant turnering i den riktningen av det geografiska filosoferandet har genomförts av George F. Deasy i uppsatsen »Location factors in the commercial coconut industry» (Economic Geography 1941, s. 130—140). Uppsatsen är metodiskt mycket lärorik, varför den

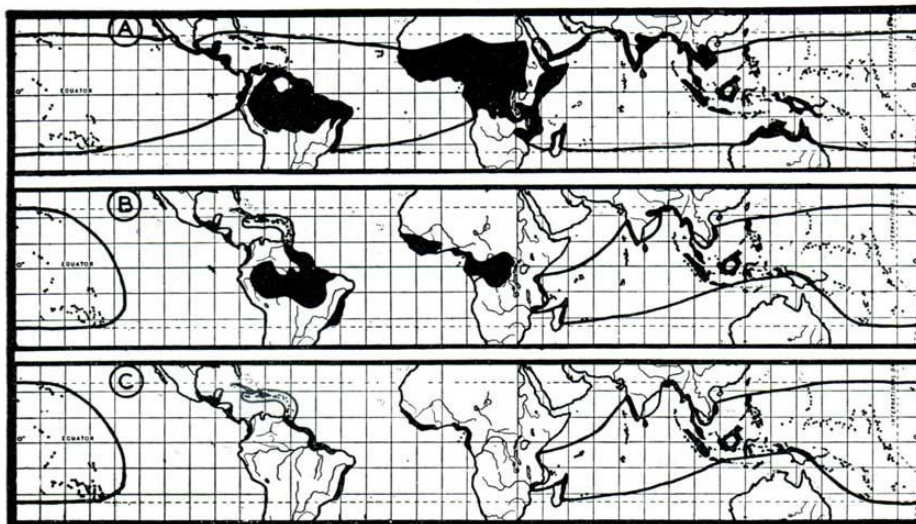

Fig. 1. Den teoretiskt möjliga utbredningen av kommersiell kokosodling under olika antaganden om de begränsande faktorerna (se texten). Econ. geogr. 1941.

här skall refereras ganska ingående och i enlighet med författarens disposition fastän med mindre utförliga motiveringar.

Nio tiondedelar av den kopra och kokosolja, som ingår i världshandeln kommer från fem centra: Filippinerna, Nederländska Indien, Söderhavsoarna, Brittiska Malajstaterna och Ceylon. Vilka faktorer samverkar till denna lokalisering?

Temperaturen. Kokospalmen är ett tropiskt träd. En medeltemperatur av 20°C är nödvändig för den. Optimumtemperaturen är 27°C och däröver. Dagsamplituden bör inte överstiga 6°C . Karta A visar de delar av jorden, där dessa villkor uppfyllas (fig. 1).

Nederbörden. Kokospalmen behöver 1.500 mm årlig nederbörd. Optimum ligger vid 2.000 mm. Regnet måste vara jämnt fördelat under året. Palmen kan inte stå ut med en längre torrtid, såvida inte grundvattnet bibehålles på hög nivå. Karta B visar, vilka områden inom den på A uppdragna gränsen, som ha tillräcklig nederbörd.

Jordarter, grundvatten, fruktspridning och transport. Kokospalmen trivs bäst på lätt jord, helst sand med hög grundvattennivå och god omsättning av vattnet. Denna situation finns på många spridda ställen men är mera sammanhängande vanligast på kustrensor nedanför högländ. Vidare är palmerna oftast inte planterade utan självsådda genom fruktspridning med havsströmmarna. Kopran är alltför billig

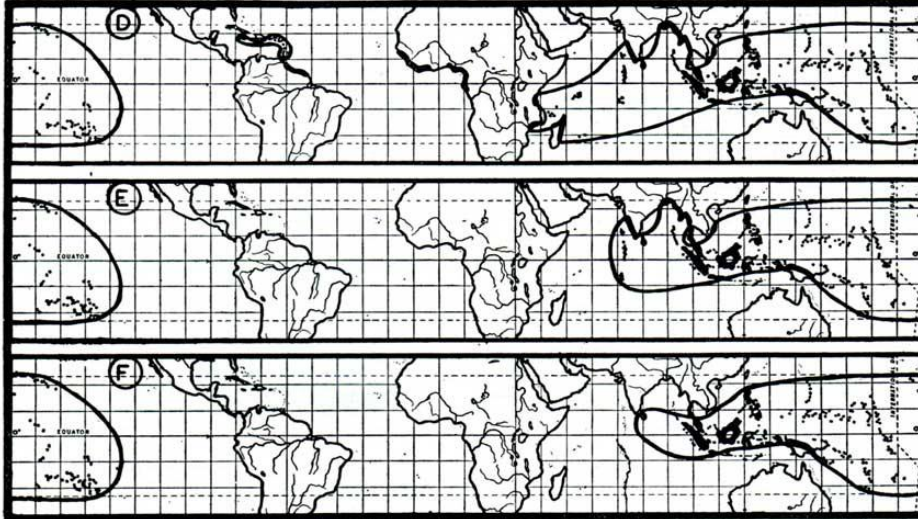

Fig. 2. Fortsättning från fig. 1. Jfr texten, Econ. geogr. 1941.

och skrymmande för landtransport i tropikerna. Sjötransport lämpar sig bäst. Allt detta medverkar till att kommersiell kokosodling företrädesvis förekommer vid kuster. Karta C anger vad som återstår, sedan från B bortskurits det som inte är kustland. Nu framgår vilka områden, som med hänsyn till naturfaktorerna får betraktas som teoretiskt möjliga lokaler för lönande kokosodling. Detta är också palmens verkliga spridningsområde.

Politiska faktorer. Vissa av dessa kuster tillhör kolonier behärskade av världens främsta importörer av kopra och kokosolja (USA, Storbritannien och Nederländerna). Dessa delar gynnas starkt av moderländerna, men det visar sig dessutom, att också andra intressenter helst investera kapital i plantager inom koloniområden. Karta D modifierar C med hänsyn till denna faktor (fig. 2).

Arbetskraft, konkurrerande kulturväxter, etniska faktorer. Många områden, som enligt föregående villkor skulle vara tänkbara, har inte tillräckligt tät befolkning för exploatering i stor skala. Detta inträffar endast inom det asiatiska området. Oceanien har visserligen ingen hög befolkningssiffra, men där finns i gengäld bara få andra kulturväxter med handelsvärde utom kokospalmen, vilka kan sysselsätta arbetskraften. Vidare är den malajiska och polynesiska befolkningen mera än negrerna i Afrika och Amerika av gammalt van vid att utnyttja kokospalmen. På karta E begränsas området på D enligt dessa vill-

kor. Härmed anges alla områden, där kokosodling är vanlig och viktig. Men alla dessa områden delta inte i världshandeln med betydande kvantiteter.

Hemmamarknaden är en ytterligare begränsande faktor. Befolkningen i Indien, Franska Indokina och på Java konsumerar själv den inhemska kokosproduktionen. På karta F är ytterligare dessa områden fråndragna och författaren har kommit fram till en karta över den för världshandeln aktuella kokosproduktionens lokalisering. Därmed är också utredningen om orsakerna till denna lokalisering slutförd.

Författarens tankegång är tydligen den, att när han resonemangsvis, genom att lägga det ena villkoret till det andra, reducerat det teoretiskt möjliga området, så att det sammanfaller med det verkligen existerande, då visar själva denna överensstämmelse, att alla viktiga argument för den aktuella lokaliseringen blivit framdragna. Så länge överensstämmelsen inte är fullständig, fattas ännu någon lokalisande faktor i diskussionen.

Med denna »experimentella geografi» kommer Deasy fram till en rad villkor, som var för sig kan vara uppfyllda inom mycket olika delar av världen, men som alla på en gång är uppfyllda endast inom begränsade områden. Han får automatiskt frågan om lokaliseringen allsidigt belyst, han kan ge de olika faktorerna deras rätta vikt och han kan vara ganska säker på att de betraktade villkoren verkligen har med lokaliseringen att göra.

Tillvägagångssättet är intellektuellt mycket tillfredsställande. Det är sällan man får läsa en geografisk framställning, som i så hög grad som Deasy's uppsats är en sammanhängande tankebyggnad. Efter den modellen skulle många vackra undersökningar kunna göras och lektioner läggas upp rörande alla möjliga företeelser, som vi har anledning att syssla med. Man behövde ingalunda begränsa sig till kulturväxterna. Det är heller inte nödvändigt, att hela jordklotet dras in i resonemanget. Lokaliseringsfrågor inom ett land eller ännu mindre område kunde behandlas på samma sätt.

För lektionsbruk kan man emellertid kanske hellre begagna ett alldeles *omvänt* tillvägagångssätt. Man lägger fram en utbredningskarta över någon företeelse, utan att det anges vilken denna är, med andra ord: *en ekonomisk-geografisk blindkarta*. Uppgiften blir sedan att gå baklänges och från spridningsbilden resonera sig till vad kartan rör sig om. Det kanske inte alltid är så lätt att precis träffa det rätta, men åtminstone den klass av företeelser, som saken gäller, bör man kunna få fatt på. Man får hjälpas åt att inringa frågetecknet steg för

steg genom att undersöka om bilden varierar med temperatur, med nederbörd, med jordart, med geologiska formationer, med höjdläge, med folktäthet, med kulturkretsar, med relativt läge till havet, om den är knuten till landsbygd eller stad o.s.v. Fältet är fritt för de fantasifulla att komma med uppslag och för de noggranna att gå illa åt uppslagen och pröva deras hållbarhet. Häri ligger också ett stimulerande tävlingsmoment. Om man sedan rekapitulerar vilka idéer, som förde till lösningen, torde man få tag i just de rätta lokaliseringsfaktorerna. Härvid gäller givetvis i högsta grad just det som påpekades i början, nämligen att man måste vara försiktig med fall av bedräglig korrelation. På köpet kommer övningen i s.k. geografiskt tänkande och repetitionen av geografiska fakta.

TORSTEN HÄGERSTRAND.

ETT TACK

Lektor Carl Erik Nordenskjöld lämnar i och med detta nummer till följd av många andra trängande arbetsuppgifter redaktörskapet för Geografiska notiser, vilket han skött fr.o.m. numret 1946: 2, gediget, sakkunnigt och med säker blick för det pedagogiskt och vetenskapligt värdefulla. Den nya redaktionen tackar varmt den avgående redaktören för hans insats i tidskriftens historia.

KARL ERIK BERGSTEN.

INDUSTRIKURS FÖR GEOGRAFILÄRARE 1948

Genom samverkan mellan Geografilärarnas Riksförening och Industriens Upplysningstjänst anordnades den 16—21 juni en industrikurs för geografilärare, förlagd till Gävle—Sandviken—Sala—Västerås. Det är den tredje kursen, som hållits i nämnda institutioners regi. Den första, som gick av stapeln 1946 i Väst-Sverige, hade textilindustrin som den centrala punkten på sitt program. Den andra, 1947, gällde Dalarnas industrier.

Dessa kurser ha otvivelaktigt en mycket stor uppgift att fylla. Genom litteraturstudier kan man visserligen skaffa sig kunskaper om vår industri, även dess tekniska sida, men en levande bild av det hela får man först sedan man fått vandra omkring på fabrikerna bland alla maskinerna och fått prata med de människor, som dagen i ända betjäna dem.

Att kurserna varit livligt uppskattade framgår icke minst av den stora tillslutningen. Att välja ut de lyckliga, som fått komma med, har varit ett av ledningens

största problem. I fjol t.ex., då färden gick genom Dalarna, blev man tvungen att i första hand utesluta alla lärare, som hörde hemma i detta landskap. I år samlades deltagare från Kiruna i norr till Malmö i söder. Det var lärare från högre allmänna läroverk, seminarier, folkhögskolor, kommunala mellanskolor och flickskolor. Den frikostighet, varmed vissa centrala industriorganisationer understött kurserna, har gjort, att kostnaderna för deltagarna varit ytterst ringa, vilket naturligtvis varit en bidragande orsak till att flera anmält sig, än man kunnat bereda plats åt. Vid årets kurs var deltagareantalet 50.

En nyhet med årets kurs var, att deltagarna under nästan hela kursen hade ett och samma huvudkvarter. Det uppskattades säkerligen mycket, att man icke varje dag behövde packa sina kappsäckar och få ett nytt nattkvarter. Att Gävle blev huvudkvarter är nog inte en tillfällighet. Därifrån har man möjlighet att göra dagsutflykter till industrier av vitt skilda slag.

Ledare för kursen var rektor Erik Eklund vid Industriens Upplysningstjänst, och som resekreterare och kassör medföljde fru Gerd Lindberg från samma institution. Som biträdande kursledare fungerade fil. lic. Gösta Walldén.

Den 16 juni klockan 8.15 öppnades kursen av rektor Eklund i Drejarsalen på Folkets hus i Gävle. Den första föreläsningen hölls av direktör Kaj Åberg, Textilindustriförbundet, som skulle tala om aktuella industriproblem. Då han icke under en enda föreläsning kunde behandla alla problem, som industrien nu har att brottas med, inskränkte han sig till arbetskraftproblemet och påpekade bl.a. den stora förlust, som vållas genom arbetskraftens överörklighet. Han gjorde även gällande, att vi endast skulle behöva få ut 2 % mer kvinnor i yrkeslivet för att arbetskraftproblemet skulle lösas. Sedan kursdeltagarna besökt Gefle Ångväfveri och Gefle Porslinsfabrik höll professor Filip Hjulström på eftermiddagen en föreläsning om Sveriges råvaruförsörjning och lyckades därvid trots den knappa tiden få med det väsentliga av ett så omfattande ämne.

Följande dag ställdes kosan till Söderfors bruk, där järnsvamptillverkningen besågs, sedan direktör P. G. Brännström givit en redogörelse för tillverkningsmetoden. Av de många metoder för järnsvamptillverkning, som under årens lopp sett dagens ljus, torde endast två ha fått praktisk betydelse, nämligen Höganäsmetoden och den Wibergska metoden. Den Kallingska metoden har ju även låtit tala om sig men icke blivit omsatt i stor skala. Den förstnämnda metoden kan ju endast komma i fråga under de speciella betingelser, som råda vid Höganäs.

Den Wibergska metoden kom till redan 1918 men anläggningen i Söderfors började byggas 1932—33 och nådde sin nuvarande utformning 1941 och har sedan dess varit i praktiskt taget kontinuerlig drift. Metoden, som nu går under namnet Wiberg-Söderforsmetoden, torde bli av stor betydelse för svensk järnhantering. Även i andra länder har man intresserat sig för densamma. Fördelarna med metoden äro följande: Malmer av skilda slag kunna användas, såväl styckemalmer som sliger (efter sintring eller pelletisering) och en mycket effektiv svavelrening erhålles. Svampen är mycket lämplig för smältning i elektrostålugn. Anläggningskostnaden är låg, vilket även gäller bränsleåtgången, och behovet av arbetskraft är litet.

Som inledning till ett besök på Älvkarleby kraftverk under eftermiddagen höll kraftverksdirektör Sam Malmfors ett föredrag om vårt lands kraftförsörjning. Efter återkomsten till Gävle på kvällen föreläste arkitekt Per Olof Lefvert om »Gävle som industristad» och dir. Birger Bellander visade en vacker färgfilm som komplettering till föredraget.

Särskilt intressant var givetvis besöket vid Skutskär den tredje kursdagen. Sedan direktör Ragnar Söderqvist på ett elegant och medryckande sätt skildrat Sveriges pappers- och cellulosaindustri och förvaltare H. Wallgren lämnat en kort orientering om Skutskärs sågverk, demonstrerades detta jämte sulfit- och sulfatfabrikerna. Framför allt tilldrog sig det starkt mekaniserade sorteringsverket deltagarnas stora intresse. På kvällen efter återkomsten till Gävle föreläste rektor Karl Hedlund, Storvik, om »De historiska och geografiska förutsättningarna för Gästriklands storindustrier».

Lördagen den 19 juni ägnades åt Sandvikens järnverk, vars tillkomst och utveckling skildrades av bergsingenjör Per Carlberg. Efter besök i järnverket gjordes en rundtur i buss för att bese äldre och nyare bebyggelse, kyrkan och fritidsanläggningarna, varjämte även en tur gjordes till Årsunda medeltidskyrka.

Under söndagen gjordes en geografisk exkursion inom området Hedesunda—Sala under ledning av professor Erik Ljungner. Sedan ställdes färden till Sala, där lantmannaskolan och Sala silvergruva besöktes, och sista natten tillbringades i Västerås, där följande dag ASEA:s anläggningar och Västerås kraftverk demonstrerades.

GILLIS RUDEBERG.

FORTBILDNINGSKURSEN FÖR GEOGRAFI- LÄRARE I MOTALA 1948

Av 1947 års riksdag ställdes ett reservationsanslag på 7.500:— kronor till Kungl. Skolöverstyrelsens disposition för bestridande av kostnader för en 6-dagars fortbildningskurs i geografi för lärare vid de allmänna läroverken och därmed jämförliga läroanstalter, som stå under SÖ:s inseeende. Tid och plats skulle bestämmas av SÖ, som fastställde platsen till Motala och tiden till 9—14 aug. När undervisningsrådet Alice Quensel, som av SÖ utsetts till kursledare, förklarade geografi-kursen öppnad, hade 54 lärare från alla delar av vårt land och från många skolformer samlats i högre allmänna läroverkets i Motala aula.

Det var ett gediget program, som väntade deltagarna, och kursledaren hade tydligen icke sparat mödan att uppbringa de förnämsta representanterna för de grenar av geografin, som skulle tagas upp till behandling. Programmet hade en väl genomförd planläggning med omväxlande exkursioner, föredrag och industribesök, utan vilken åtminstone ett par av kursdagarna kunde ha blivit alltför ansträngande för att ge den behållning, som avsetts.

Då kursprogrammet in extenso återgives nedan, skall här endast en del punkter i detsamma beröras. Professor Tor Bergeron inledde med en utomordentligt klar och lättfattlig föreläsning över Nyare forskningsresultat inom meteorologien. Molnbildningen och förutsättningarna för nederbördens uppkomst både på naturlig och konstlad väg blevo framställda på ett sådant sätt, att säkerligen många av kursdeltagarna i likhet med undertecknad känna sig betydligt bättre rustade, när det gäller att för eleverna klargöra det eljest besvärliga klimatbegreppet. Professor Bergeron bidrog dessutom med ett av färgbilder beledsagat kåseri över en amerikaresa.

En betydande del av föredragen rörde sig om aktuella näringsgeografiska problem. Så höll t.ex. professor Helge Nelson en dubbelföreläsning över Sveriges industrigeografi, och professor Filip Hjulström, ordförande i geografilärarnas riksförening, vilken var närvarande under hela kurstiden, höll ävenledes en dubbelföreläsning om Sovjetunionen. Ämnet var aktuellt, men alla sifferuppgifter måste till följd av »järnridåns» existens hämtas från åren 1937--39 trots de enorma förändringar inom snart sagt alla områden, som detta land måste ha undergått under och efter sista världskriget. Lektorerna Sven-Olof Garland och Allan Weinhagen samt fil. lic. I. Gerhard bidro med resp. Världsproduktionens och världshandelns aktuella frågor, Sydamerika och Vår utrikeshandel till allsidigast möjliga belysning av näringsgeografiskt intressanta frågor och områden.

Den politiska geografin fick sin del av programmet, då docenten Gerd Enequist tog upp till behandling »Folkomflyttningar i Europa» och docent Sven Dahl tecknade för deltagarna det färskaste porträttet av »Världens nya politiska ansikte».

Inlagda på lämpliga tider i detta digra föreläsningsprogram förekom dessutom exkursioner, besök vid industrianläggningar och gods, och överallt hade ansträngningar gjorts för att ge deltagarna största möjliga utbyte av besöken. Första dagen bjöd som sig bör på en rundvandring genom Motala verkstad, där deltagarna såväl i de centrala anläggningarna som i de nya, arkitektoniskt tilltalande maskinhallarna fingo en inblick i hur en modern, tung storindustri arbetar. Sedan företaget bjudit på lunch, företogs ett besök vid Motala radiostation, där sändningen av riksprogrammet demonstrerades. Andra dagen ställdes så färden till Ljungsbro och Cloettas storslagna anläggningar, som helt sätta sin prägel på samhället. Efter lunch i tjänstemännens vackra mässlokaler fingo deltagarna under en färd genom samhället tillfälle att se, vad företaget gjort och gör för att öka trevnaden för sina anställda. Under återfärden till Motala gjordes ett uppehåll vid Engels textilfabriker.

En dag ställdes kosan till Ulvåsa. Godsets ägare, friherre Hermelin, mottog vid ankomsten och gav, under det deltagarna intog förfriskningar i den vackra parken, först en intressant redogörelse för det gamla slottets historia. Därefter gav han kursdeltagarna en inblick i ett modernt lantbruks skötsel och hur uppkomna problem rationellt lösas. Så t.ex. framhölls hur svårigheterna att uppbbringa arbetskraft inom ladugårdsskötseln framtvingat en övergång från mjölkkor till de betydligt mindre arbetskrävande s.k. »biffkorna»; hur den svenska margarinindustriens behov av råvara — sedan importen av kopra under världskriget avstannade — nästan helt kan tillgodoses tack vare den tilltagande inhemska rapsodlingen på de bättre jordarna; hur den inhemska odlingen av oljelin får bidra till att täcka behovet av den tidigare helt importerade linoljan. Vi fingo även se hur hampan växer och frodas så pass långt norrut och kanske kan bli en kulturväxt att på allvar räkna med i det svenska jordbruket.

Under två heldagsexkursioner belystes två vilt skilda huvudområden av Östergötland främst ur fysisk-geografisk synpunkt. Docent Karl Erik Bergsten, som ledde den första exkursionen, vilken gick norrut mot skogsbygden över Djurkällafältet, Lemundaverken och Medevi upp till Godegårds bergslag, hade utarbetat en med kartor försedd reseledning, som möjliggjorde repetition. Efter hemkomsten gav Motala stad middag på Stadshotellet för kursdeltagarna, varvid rektor Axel Holmberg, som ställt läroverkets aula till förfogande som möteslokal och även i övrigt ägnat kursen sitt välvilliga intresse, fungerade som värd. Den andra heldagsexkursionen gick under docent Gunnar Hoppes sakkunniga ledning till att börja med

sydost ut över den bördiga kambrosilurslätten. Efter ett uppehåll i Skänninge, där kursens sekreterare och allt i allo, fil. lic. Waldemar Lendin, ordnat med kafferast och delat ut medförda smörgåspaket, styrdes färden — efter en titt på stadens sevärdheter — åt sydväst runt fågelsjön Tåkern över Röks kyrka, där Rökstenen vederbörligen beundrades, till Omberg, från vars hjässa en strålande utsikt bjöds deltagarna både över slätten i öster och Vätterns blånande yta i väster. Därefter gick färden längs den västra förkastningsbranten över Vadstena tillbaka till Motala.

Sista dagen inleddes med en föreläsning av lektor Carl Erik Nordenskjöld över ämnet »Geografiundervisningens metoder» med tankeväckande och rikt innehåll. Det hade varit roligt om detta ämne kunnat tas upp till behandling något tidigare under kursen, ty därigenom hade en fruktbar diskussion kursdeltagarna emellan kunnat uppstå och eventuellt nya uppslag framkomma, som kunnat bli oss till gagn i vårt arbete. Åtskilliga av oss ha sin tjänstgöring förlagd till smärre skolor, där de knappa anslagen ställer hinder i vägen för anskaffandet av de kartor, film- eller skioptikonbilder och den tekniska apparatur, som många av våra kolleger vid de större läroanstalterna anse som absolut nödvändiga och självklara hjälpmedel vid undervisningen, och därigenom omöjliggöres för vår del också realiserandet av en del av de utav lektor Nordenskjöld rekommenderade metoderna.

Efter föredraget vidtog avskedslunch på Stadshotellet och därefter var det officiella programmet till ända. Deltagarna skingrades för att snart påbörja en ny termins arbete, som säkerligen kommer att bära spår av de givande kursdagarna i Motala.

Till sist vill undertecknad endast uttala den varma förhoppningen, att statsmakterna icke låta kursanslagen stanna vid nuvarande alltför blygsamma belopp, ty denna form av fortbildning har ett mycket stort värde i synnerhet för lärare på mindre orter, där möjligheterna till kontakt och livgivande diskussion med ämneskolleger äro ytterst små eller inga, och undervisningen därför lätt löper risken att »gå i gamla hjulspår», om icke nya impulser tillföras och uppslag prövas. Det är på den punkten, dessa kurser ha sin största uppgift att fylla.

CARL-ERIK HALLBERG.

Kursprogrammet i sin helhet hade följande utseende:

Månd. 9 aug. Kursen öppnas av undervisningsrådet Alice Quensel. — Professor T. Bergeron: Nyare forskningsresultat inom meteorologien. — Professor Helge Nelson: Drag ur Sveriges industrigeografi (dubbelföreläsning). — Besök vid Motala verkstad (med lunch). — Besök vid Motala radiostation.

Tisd. 10 aug. Lektor S. Garland: Världsproduktionens och världshandelns aktuella frågor. — Docent Sven Dahl: Världens nya politiska ansikte. — Besök vid Cloettas fabriker, Ljungsbro (med lunch). — Besök vid Engelfabrikerna. — Docent Gerd Enequist: Folkomflyttningarna i Europa. — Professor Tor Bergeron: Bilder från en amerikaresa.

Onsd. 11 aug. Exkursion i nordvästra Östergötland (Motala—Djurkälla—Lemunda—Medevi—Godegård och åter) under ledning av docent K. E. Bergsten. — Middag för kursdeltagarna av Motala stad.

Torsd. 12 aug. Professor Filip Hjulström: Sovjetunionen (dubbelföreläsning). — Besök vid Ulvåsa herrgård. — Fil. dr Allan Weinhagen: Sydamerika. — Fil. mag. G. Ekbohm: Demonstration av flygfoton över Östergötland. — Fil. lic. I. Gerhard: Vår utrikeshandel.

Fred. 13 aug. Exkursion över Östgötaslätten (Motala—Skänninge—Rök—Omberg—Vadstena) under ledning av docent Gunnar Hoppe. — Skolfilmsdemonstration.

Lörd. 14 aug. Lektor C. E. Nordenskjöld: Geografiundervisningens metoder (med filmföreläsningar). — Avskedslunch.

På Högre allmänna läroverket hade Gumperts bokhandel anordnat utställning av väggkartor och reliefer.

I ett kommande nummer ger docent Gerd Enequist ett sammandrag av sitt föredrag om folkomflyttningarna.

MEDDELANDEN

Vänerkretsen hade kallat till årsmöte i Karlstad söndagen den 26 september 1948. Trots förhållandevis besvärliga kommunikationer hade mer än hälften av kretsens medlemmar hörsammat kallelserna.

I det härligaste höstväder företogs med buss en exkursion Karlstad—Nor—Edsvalla—Stora Kils kyrka—Grava—Karlstad med lektorerna Stolpe och Lindgren i Karlstad som ledare. Därunder besågs bl.a. det stora dynfältet vid Sörmon, ett ravinlandskap vid Edsvalla, den stora rullstensås, som vid Stora Kil dämmer upp Frykensäarna i söder, samt Klarälvens olika deltabildningar mellan Grava och Karlstad. Under exkursionen lämnade ordf. en kort redogörelse för förhandlingarna vid riksföreningens årsmöte i Stockholm.

Vid årsmötet efteråt i Karlstad omvaldes till största delen den i fjol utsedda styrelsen. För året fick den följande sammansättning: ordf. lektor E. Wiman, Kristinehamn, sekr. och kassaförv. sem.-adj. E. Hallin, Skara, lektor E. Lindgren, Karlstad, lektor W. Holst, Skövde, samt rektor C. Nygren, Skoghäll. Revisorer blevo rektor Karin Een, Skara, och fröken Bertha Blomberg, Skara. Till Kristinehamn förlades preliminärt nästa årsmöte.

Ewald Hallin.

Västra kretsen. Lektor Sven Swedberg, riksföreningens skattmästare ända sedan starten, fyllde den 2 okt. 1948 60 år.

Notisererna bringar en senkommen hyllning.

Södra kretsen sammanträdde på Geografiska institutionen i Lund den 24 okt. 1948. Först gjordes en fyra timmars exkursion i buss i området söder om Lund, varvid fil. lic. G. Nordholm demonstrerade Lilla Uppåkra by och dess äldre skiften. Vidare studerades frisiska drag i lantgårdarnas byggnadstyp, Stafanstorps samhälle under ledning av assistent S. Godlund samt randbildningar till det västskånska backlandet, såsom den varviga leran vid Bara och skärningar i Baraåsen.

Därefter diskuterades geografins ställning i skolkommisionens betänkande med inledningsanföranden av prof. Helge Nelson, folkskolläraren Manne Jönsson, fil. lic. Folke Lägnert och fil. lic. Gösta Nordholm. Styrelsen har utarbetat en skrivelse i frågan.

K. E. B.

Industriens upplysningstjänst har föranstaltat om för lärare mycket värdefulla skriftserier, avsedda att sprida kännedom om det industriella näringslivet och dess funktion i samhället. Serierna vända sig dessutom till ledamöter i företagsnämnder, deltagare i Upplysningstjänstens föreläsningsserier, studerande vid universitet, högskolor, gymnasier, folkhögskolor, seminarier o.s.v. Serierna skall omfatta:

A. Branschmonografier, där varje bransch behandlas efter följande disposition: historik, råvara, tillverkning, avsättningsmöjligheter och konkurrenskraft, högre förädling av nya produkter, branschens ställning i svenskt näringsliv.

Under första halvåret 1949 beräknas utkomma sådana monografier över skindustrien, järnverken, den kemiska industrien, slakteriindustrien, mekaniska verkstadsindustrien, den grafiska industrien, porslins- och keramikindustrien, textilindustrien och gruvhanteringen.

B. Regionala översikter, i vilka viktiga industriområden behandlas var för sig. Här har som första häfte redan utkommit: *Lars Bjerning*, Skånes jord- och stenindustri. Stockholm 1948. 72 sid., rikt illustrerad av kartor och diagram, kr. 1:75. Närmast beräknas utkomma arbeten över Sjuhäradsbygden och Smålands skogs- och träindustri.

C. Skrifter med allmänt innehåll, i vilka frågor, som gälla industrien i dess helhet behandlas, t.ex. Sveriges malm-tillgångar, den moderna svenska industriens framväxt, energiförsörjning, lokaliseringen och industriens finansiering.

Regionplanering och befolkningspolitik. England har blivit ett föregångsland på den regionala planeringens område. Geografer och andra vetenskapsmän har gripit sig an med att ge planeringen en vetenskaplig basis. P.E.P. (Political and Economic Planning) är en oberoende organisation av nära 200 industriledare, fackföreningsmän, administratörer och vetenskapsmän, som på fritid använder sin sakkunskap till att utan ersättning utarbета sakliga promemorior, som kan ge incitament till en riktig planeringspolitik. »Population policy in Great Britain. A report by P.E.P.» (Simpkin Marshall Ltd, Rossmore Court, London N.W. 1, 1941, 15/—sh.) är en utmärkt välskriven, överskådlig och nykter beskrivning av sitt ämne och läses med större be-

hållning än Carr-Saunders. I översikten över den brittiska befolkningsstrukturen och befolkningspolitikens historia lägger man särskilt märke till kapitlet »The retreat from parenthood», flykten från föräldraskapet.

I ett kapitel, kallat »Det trängande behovet av befolkningspolitik», diskuteras det för geografer intressanta problemet om vad som menas med överbefolkning. Intressant är även redogörelsen för tecken på sjunkande genomsnittsintelligens på grund av större barnantal i de bevisligen mindre intelligenta grupperna i samhället, som man anser sig kunna iaktta i London och andra engelska städer. En rashygienisk diskussion på basis av dessa iakttagelser är nu åter möjlig, sedan nationalsocialismen inte längre grumlar debatten och komprometterar denna viktiga fråga.

Det avslutande kapitlet »Clearing the way for larger families» är programmatiskt och av största värde för dem som skall undervisa i samhällskunskap.

S. D.

Dansk geografisk litteratur. »Geografkredsen» heter en sammanslutning av danska gymnasielärare och andra avancerade geografer, vilken tagit på sig uppgiften att ge ut för lärare ägnade kortfattade böcker i skilda geografiska ämnen, särskilt regionalgeografiska och ekonomisk-geografiska. Sålunda har den givit ut tre regionalgeografiska arbeten med stark betoning på näringslivet: Viggo Hansen, Indien. Folk og erhverv (Köpenhamn 1946, 130 sid., 3:50), Karl Blemsted, Norge. Folk og erhverv (1948, 149 sid., 3:75), och Børje Fristrup, Island (1948, 103 sid., 4:25). Till denna serie hör också Aage H. Kampp, Tal i billeder. En elementær vejledning i grafiske fremstillinger med særlig henblik på kartografi (1947, 69 sid., 3:50). Arbetet har tillkommit på initiativ av Dansk ungdomssamvirke och avser att till-

godose behovet för dem, som i sin dagliga gärning ha bruk för att utarbete diagram och kartogram, t.ex. till föredrag, undervisning eller tidningsartiklar. Serien kommer ut på Det danske forlag, Köpenhamn.

Aage H. Kampp har också givit ut *Hvor gror det og hvorfor? Grundbog i landbrugsgeografi* (Andra uppl. 1946. Det danske forlag, Köpenhamn. 123 sid., 2: 50). Det är en mycket god, kortfattad, välillustrerad framställning av världens kulturväxter och deras odling.

En annan nystartad serie, som också är av intresse för den ekonomisk-geografiska undervisningen, är *Vigtige Varer* (Rosenkilde og Bagger forlag, Köpenhamn). Red. för serien är H. Gry och S. Røgind. Som första häfte har utkommit: *Viggo Hansen, Gummi* (1948, 106 sid., 6: 50), där litet historik föregår en framställning om förutsättningarna för plantagegummit, de viktigaste produktions- och importländerna, syntetiskt gummi och efterkrigsproblem. Statistiken är förd fram till 1946.

Böckerna ha sådant omfång och sådan stil att de utom för läraren också kan vara lämpade som uppgifter för enskilda arbeten.

I detta sammanhang kan också påpekas, att den utomordentliga hjälpredan i ekonomisk geografi, *Johannes Humlums Kulturgeografisk atlas*, år 1947 kom ut med en andra, utvidgad upplaga (Gyldendalske, Köpenhamn 1947, 16: 65, 124 sid., varannan sida kartor, varannan text).
K. E. B.

Redaktionellt. Den nya redaktionen är ännu inte riktigt färdigbildad i enlighet med senaste årsmötes beslut. F.n. arbeta assistenterna Torsten Hägerstrand och Sven Godlund som medredaktörer. Redaktionen är glad för alla meddelanden från geografilärarfronten i alla delar av Sverige. Det är alltför mycket redaktionen inte vet.

Philips KARTOR

— inspirerande
hjälpmedel i
undervisningen

Modern undervisning kräver goda kartor. Philips fysiska, kommersiella och historiska väggkartor är kända för sin noggrannhet i detaljerna, sina vackra färger och sitt klara tryck. Tillverkare är den engelska kartfirman George Philip & Sons.

Begär upplysningar
från

Gumperts

GÖTEBORG

SKOGEN

och vad den ger

En näringsgeografisk filmserie
från SVENSK FILMINDUSTRI

Två nya delar färdiga:

- II. SÄGVERKET
- III. MASSA OCH PAPPER

Med utmärkta bilder i förening
med principförklaringar i teck-
nad film beskrives en rad föräd-
lingsarbeten av stor nationaleko-
nomisk betydelse.

16 och 35 mm stumfilm.

AB. SVENSK FILMINDUSTRI

Skolfilmavdelningen

STOCKHOLM 1

Nya böcker och nya upplagor för geografiundervisningen

MOBERG-NÄSMARK:

SKOLGEOGRAFI 1. 269 ill. G. Inb. kr 6: 90, lärarex. kr 3: 45.

SKOLGEOGRAFI 2. 250 ill. G. Inb. kr 6: —, lärarex. kr 3: —.

NELSON-STOLPE:

GEOGRAFI FÖR GYMNASIET I. För det treåriga gymnasiets första ring och fyraåriga gymnasiets andra ring. 3:e uppl. 108 ill. G. Inb. kr 3: 90, lärarex. kr 1: 95.

GEOGRAFI FÖR GYMNASIET II. För det differentierade gymnasiet. 4:e uppl. 196 ill. G. Inb. kr 7: —, lärarex. kr 3: 50.

NELSON-WESTIN:

LÄROBOK I GEOGRAFI. För realskolan, kommunala mellanskolan och gymnasiets första ring. 5:e uppl. G. 307 ill. Inb. kr 6: 90, lärarex. kr 3: 45.

GEOGRAFI för fyraåriga gymnasiets första ring samt realskolans och kommunala mellanskolans avslutningsklass. 4:e uppl. 116 ill. G. Pprb. kr 2: 55, lärarex. kr 1: 30.

SWEDBERG-OLSSON:

GEOGRAFI. För realskolan och kommunala mellanskolan. 7:e uppl. 369 ill. G. Inb. kr 6: 65, lärarex. kr 3: 35.

GEOGRAFI för realskolans högsta klass och det fyraåriga gymnasiet första ring. 3:e uppl. 77 ill. G. Pprb. kr 2: 05.

STEN BERGMAN:

FRÅN FJÄRRAN LÄNDER. Geografisk läsebok.

I. Med 122 ill. och 1 karta. 2:a uppl. Inb. kr 3: 75, netto för skolor och lärare kr 3: 10.

II. Med 115 ill. Inb. kr 5: 60, netto för skolor och lärare kr 4: 60.

Meddelanden från Svenska Bokförlaget. Nr 14. Geografi utkommer före årsskiftet och innehåller ett flertal intressanta uppsatser av folkskollinspektör *Stellan Orrgård*, seminarielärarinnan *Elvi Rydefält*, tillsynsläraren, fil. mag. *Gustaf Wilske*, lektor *J. G. Westin*, lektor *Karl-Erik Näsmark*, lektor *Sven Swedberg* och fil. lic. *Artur Almhult*. Erhålles gratis på begäran.

Med G. betecknade böcker är uppförda på Statens läroboksnämnds förteckning.

SVENSKA BOKFÖRLAGET

Drottninggatan 20

STOCKHOLM

Postgiro 3994